

Realizacja stylizacji na polszczyznę Żydów w angielskich przekładach *Meira Ezołowicza* Elizy Orzeszkowej

Klaudia Ciesłowska
Uniwersytet Warszawski

Abstrakt

Głównym celem niniejszego artykułu jest analiza porównawcza trzech angielskich przekładów powieści *Meir Ezołowicz* Elizy Orzeszkowej z jej polskim oryginałem. Przedmiot analizy stanowi językowa stylizacja na polszczyznę Żydów oraz próba jej oddania w wybranych przekładach anglojęzycznych, przy czym przeprowadzona analiza nie jest oceną tłumaczeń, ale próbą odpowiedzi na następujące pytania: czy możliwe jest przetłumaczenie na język angielski polszczyzny Żydów, czy w powieści skierowanej do odbiorcy angielskiego (lub amerykańskiego) jest ono w ogóle potrzebne i czy translacyjne zabiegi stylizacyjne wpływają w jakikolwiek sposób na odbiór utworu. Artykuł ukazuje, z jakich rozwiązań korzystali tłumacze, wyjaśnia, dlaczego część wykładników stylizacyjnych zastosowanych w polskim oryginale ginie w tłumaczeniach angielskich, a także przedstawia główne podobieństwa i różnice między polszczyzną a angielszczyzną Żydów.

Słowa kluczowe: stylizacja językowa, przekład, Meir Ezołowicz, tłumaczenie, żydłaczenie, Jewish English, pozytywizm, powieść realistyczna

Abstract

This article offers a comparative analysis of three English translations of Eliza Orzeszkowa's novel *Meir Ezofowicz* and its Polish original version. The analysis focuses on the stylistic characteristics of the Jewish Polish speech and their translation into English based on selected English translations. Rather than a qualitative assessment of selected renditions, the analysis attempts to address the following questions: Is it possible to translate Jewish Polish into English? With English-speaking readership in mind, is it justified to include the distinctive elements of Jewish speech at all? To what extent do the stylistic elements of translation influence the reception of the novel? This article seeks to demonstrate translation techniques used by the translators and expound on the reasons for their choosing to omit specific stylistic markers of Jewish Polish in the English translations, as well as list the main similarities and differences between Jewish Polish and Jewish English.

Keywords: language and stylistics, translation, *Meir Ezofowicz*, Jewish Polish, Jewish English, Positivism, the realist novel

Każdy tłumacz, zanim podejmie się przekładu danego dzieła na inny język, musi stawić czoło różnym problemom praktycznym i teoretycznym. Szczególne wyzwanie stanowi tłumaczenie elementów języka wyjściowego, które z różnych powodów nie mogą być rozpoznane (a tym samym oddane) w języku docelowym. Istnieje bardzo wiele metod tłumaczeniowych, które w takich sytuacjach sprawdzają się w mniejszym lub większym stopniu, jednak to, czy dany przekład spełni oczekiwania odbiorcy docelowego i teoretyków przekładu, czy nie, pozostaje często kwestią subiektywną.

Głównym celem artykułu jest analiza porównawcza trzech angielskich przekładów powieści *Meir Ezofowicz* Elizy Orzeszkowej z jej polskim oryginałem. Przedmiot analizy stanowi językowa stylizacja na polszczyznę Żydów oraz próba jej oddania w wybranych przekładach anglojęzycznych. Współczesny czytelnik powieści Orzeszkowej ma do dyspozycji co najmniej dwie różniące się od siebie pewnymi rozwiązaniami językowymi i ortograficznymi wersje powieści: wersję oryginalną z XIX wieku (1879), a więc pisaną językiem współczesnym Orzeszkowej, i wersję z drugiej połowy XX wieku (np. Orzeszkowa 1988) nieco uwspółcześnioną w stosunku do oryginału.

Punktem wyjścia analizy, której wyniki zostały zaprezentowane w niniejszym artykule, jest wersja z XIX wieku, ponieważ dwa pierwsze tłumaczenia na język angielski powstały niedługo po ukazaniu się pierwszego wydania *Meira Ezofowicza*, a więc w roku 1898 (Nowy Jork) i 1899 (Londyn). Celem analizy nie jest ocena tłumaczeń, ale próba odpowiedzi na następujące pytania: czy możliwe jest przetłumaczenie na język angielski polszczyzny Żydów, czy w powieści skierowanej do odbiorcy angielskiego (lub amerykańskiego) jest ono w ogóle potrzebne i czy translacyjne zabiegi stylizacyjne wpływają w jakikolwiek sposób na odbiór utworu.

1. Charakterystyka języka jidysz i polszczyzny Żydów (najważniejsze cechy)

Język jidysz, którym posługiwali się Żydzi mieszkający na ziemiach polskich, budził niechęć Polaków, w związku z czym waloryzowany był negatywnie, zyskując miano *żargonu*, *szwargotu* czy też *szwargotania* (Brzezina 1986, 23). Powody, dla których język Żydów nazywany był *żargonem*, opisał w studium z 1891 roku Wilhelm Feldman. Według niego *żargon* nie mógł być oceniany przez Polaków pozytywnie, ponieważ nie jest językiem narodowym, a zatem nie ma charakteru języka ogólnego i oficjalnego. O tym, jak niesprawiedliwe były historyczne oceny tego języka, świadczy między innymi fakt, że nie dostrzegano w nim systemowości, a tym samym postrzegano jidysz jako „barbarzyński wytwór barbarzyńskich czasów” (Feldman 1891, 1). Powojenne badania nad omawianą odmianą języka sprawiły jednak, że uznano jego samoistność i zaklasyfikowano jako jeden z języków germańskich, ewoluujący od średniowiecza i zróżnicowany geograficznie (Brzezina 1986, 24).

Obok języka jidysz na ziemiach polskich pojawiła się specyficzna polszczyzna Żydów nazywana *żydlaczeniem*. Była to uwarunkowana socjologicznie i terytorialnie odmiana języka polskiego wykazująca się licznymi interferencjami języka jidysz na różnych poziomach systemu i leksyki (Brzezina 1986, 135). Maria Brzezina dzięki analizie polskich tekstów stylizowanych na polszczyznę Żydów wydzieliła jej główne cechy analizowane w ujęciu strukturalnym, a zatem: fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze i składniowe.

Do najważniejszych z nich można zaliczyć (Brzezina 1986, 167–317):

1. W zakresie **fonetyki**: wahanie $i \leftrightarrow y$, wahanie $u \leftrightarrow i, y$, przejście wygłosowego a w ə , przejście wygłosowego o w ə , zanik i i wstawianie samogłosek w śródgłosie i nagłosie, wtórna dyftongizacja, czyli $e \rightarrow ej, aj$ (*tejgo* zamiast *tego*),

$a \rightarrow aj$ (*wiwajt* zamiast *wiwat*), przyśpiew żydowski, wahania spółgłosek dźwiękowych \leftrightarrow środkowojęzykowych, wahanie $l \leftrightarrow l$, wahanie twarda \leftrightarrow miękka, wahanie dźwięczna \leftrightarrow bezdźwięczna, uszczelinowienie zwarto-trących, kontynuanty \check{r} , tylnojęzykowojęzyczkowa wymowa r dająca w rezultacie dźwięk zbliżony do x zastąpiona w tekstach literackich dźwiękiem hr lub h (*Abhraham* zamiast *Abraham*, *dahować* zamiast *darować*), aspiracja, która nie pojawia się w tekstach literackich.

2. W zakresie fleksji:

- a. rzeczownika: przesunięcia między paradygmatami w deklinacji rzeczownika, zakłócenia w obrębie tematu deklinacyjnego, zakłócenia w użyciu końcówek równoległych w deklinacji męskiej, deklinacji żeńskiej i deklinacji nijakiej, hybrydy fleksyjne składające się z polskiego tematu i jidyjskiej końcówki, np. neologiczna końcówka *-e* w M l.p. rzeczowników męskich (*kalafiore* zamiast *kalafior*), *-e* (ewentualnie *-i*, *-y*) oddające *-ə* w M l.p. rzeczowników żeńskich i nijakich (*droge* zamiast *droga*) czy pluralna końcówka *-es* (i sporadycznie *-er*) (*studentes*);
- b. przymiotnika: zakłócenia w doborze końcówek równoległych, hybrydy fleksyjne składające się z polskiego tematu i jidyjskiej końcówki, np. *-e* zamiast *-a* w M l.p. r. ż., np. *dobre pani* zamiast *dobra pani*, *-e* zamiast *-y* (*-i*) w M l.p. r. m., np. *małe rachuneczek* zamiast *mały rachuneczek*; *-er* w przymiotnikach r. m., np. *proster* zamiast *prosty*, *-es* zamiast *-i* w przymiotnikowych nazwiskach z przyrostkiem *-ski*, np. *Kraszefskes* zamiast *Kraszewski*;
- c. zaimka: formy dłuższe zamiast krótszych, wahania w doborze końcówek, zakłócenia wynikłe z niedostatecznego odróżniania opozycji żywotność-nieżywotność, *który* zamiast *jaki*;
- d. liczebnika: zaburzenia w doborze końcówek, wyrównania analogiczne (*siedem dziesięć* zamiast *siedemdziesiąt*);
- e. czasownika: zaimek osobowy jako człon formy koniugacyjnej, konstrukcje złożone z zaimka osobowego i formy 3 osoby l.p. lub l. mn. (*ja traci, ja będzie robił, ja napisał*), podwojenie końcówki osobowej w trybie warunkowym, wahanie w użyciu *się* jako formantu strony zwrotnej, użycie formy koniugacyjnej we wtórnej funkcji, zakłócenia aspektowe, nowotwory czasownikowe, których źródłem są analogie międzykoniugacyjne oraz wskazane wcześniej zakłócenia aspektowe, formy powstałe

przez kontaminację tematów obocznych (*pomożec* od *pomóc* i *pomożesz*), neologiczne (z reguły) czasowniki wielokrotne (a przynajmniej formalnie wielokrotne):

3. W zakresie **słowotwórstwa**:
 - a. rzeczownika: formant produktywny *-ość* (*antysemityczność* w znaczeniu *antysemityzm*), formanty produktywne *-anie*, *-enie*, *-cie* (*krzykanie* w znaczeniu *krzyk*), przyrostek *-nik* tworzący nazwy zawodów, profesji (*stójkownik* w znaczeniu *stójkowy*), zdrobnienia, wahania plurale tantum \longleftrightarrow singulare tantum;
 - b. przymiotnika: formant produktywny *-owy* (*szpitalowy* w znaczeniu *szpitalny*), formant produktywny *-ny* (*doskonałny* w znaczeniu *doskonały*), formanty produktywne *-ski*, *-cki*, *-owski*, *-ański* (*bociański* w znaczeniu *bociani*), formanty imiesłowowe służące do tworzenia przymiotników (*przeświecący* w znaczeniu *prześwietny*), stopień wyższy zamiast równego, stopień wyższy zamiast najwyższego, stopień najwyższy tworzony od stopnia wyższego za pomocą przyrostka *-ejszy* zamiast *-szy*;
 - c. zaimka: charakteryzuje się brakiem przyrostka nieokreśloności w zaimkach *ktoś*, *coś*, *jakiś*, np. *chto* zamiast *ktoś*, *co* zamiast *coś*, *jaki* zamiast *jakiś*;
 - d. czasownika: zakłócenia w użyciu przedrostków, neologizmy strukturalne, np. *opolaczeć* (*spolszczyć się*);
 - e. kompozycji: zestawienie zamiast złożenia (*żywy kost* zamiast *żywokost*), zrost zamiast złożenia (*sprawyzdanie* zamiast *sprawozdanie*), nowe wyrażenia przysłówkowe (*popóźniej* zamiast *później*), kontaminacja (*niespodziewanka* od *niespodziewany* i *niespodzianka*);
4. W zakresie **składni**: zakłócenia w związku zgody w zakresie rodzaju, liczby lub przypadku w związku z przydawką właściwą przymiotną (np. *jest takie rzeczy*), zakłócenia w związku rządu (np. *ja wszystkich zegarków reguluję*), wahania mianownik \longleftrightarrow przypadki zależne (np. *to jest pomyłkę*), redukcja końcówki w wyrażeniach przyimkowych (np. *ja cię zaskarżę przed wójt*), zastępowanie jednych konstrukcji przyimkowych drugimi (np. *siadali do krzesła*), kontaminacja i podwojenie przyimków (np. *do we Lwowa*), konstrukcje z nadwyżkowym przyimkiem (np. *dzieci od naszych rodziców*), wahania błędne wyrażenie przyimkowe a przypadek rzeczownika (np. *wydała się ona dla mnie piękna*), wahanie przymiotnik \longleftrightarrow przysówek (np. *to jest bardzo dobrze*), zaburzenia składni

liczebników (np. *dwa panów*), partykuła *go* wskazująca na wahania składniowe celownik → dopełniacz, biernik (*mu* → *go*), odpowiedniki ogólnopolskich wskaźników składniowych *dlaczego*, *dlatego*, (np. *za co za wiele* w znaczeniu *dlaczego za wiele*), kumulacja funkcji składniowych przez wskaźnik *co* (np. *powiem coś takiego, co wy nie będziecie chcieli tego jeść* zamiast *że nie będziecie chcieli*), zdanie pytające (lub jego równoważnik) na początku odpowiedzi (np. *Jesteś pewny? Za co nie mam być pewny*), odstępstwa w zakresie szyku części zdania (np. *ty z nim nie kłóć się*). Warto również wspomnieć, że niezwykle charakterystyczną cechą polszczyzny Żydów jest leksyka przeniesiona z języka hebrajskiego, jidysz czy aramejskiego do języka polskiego i często dostosowana do zasad ortografii i fonetyki polskiej.

2. Stylizacja językowa na polszczyznę Żydów w *Meirze Ezofowiczu*

Umieszczenie wydarzeń opisywanych przez Orzeszkową w konkretnym miejscu i czasie nie sprawia problemów nawet przeciętnemu odbiorcy. Sama autorka w pierwszym zdaniu zaznacza, że historia, którą poznają czytelnicy, miała miejsce „przed trzema laty” (Orzeszkowa 1879, 21). Zatem znajomość daty napisania utworu, pozwala ustalić czas akcji utworu na rok 1874. O miejscowości, w której rozgrywa się akcja powieści, możemy z kolei przeczytać we wstępie: „Daleko, daleko od tej gałęzi kolei żelaznych, która przerzyna białoruskie strony, daleko nawet od przebiegającej je spławnej rzeki Dźwiny, w jednym z najustronniejszych zakątków, jakie dotąd jeszcze istnieć mogą w Europie [...] Jest to Szybów, miasteczko zamieszkiwane przez izraelską ludność [...]” (Orzeszkowa 1879, 3).

I chociaż na próżno szukać by można miejscowości o tej nazwie, ze względów językoznawczych informacje podane przez Orzeszkową są niezwykle istotne dla dalszej analizy, ponieważ dzięki nim można określić, którym dialektem jidysz posługują się bohaterowie.

Główny bohater, Meir, jako propagator zmian, walczy ze stereotypowym myśleniem o Polakach i Polsce¹ oraz z konserwatyżmem ideowo-wyznaniowym, do którego przywykli starsi Żydzi. Stara się przekonać rodzinę i współmieszkańców miasta, że Żydzi muszą zreformować swoje dotychczasowe życie, otworzyć się na Polaków, naukę ich

¹ Należy jednak pamiętać, że za każdym razem słowo „Polska” odnosi się do ówczesnych terenów polskich będących pod zaborem rosyjskim.

języka, odrzucić hasła nienawiści wobec innowierców, a także pogłębiać swoją wiedzę o świecie. Meir jest człowiekiem niezwykle uczuciowym, dobrym, za wszelką cenę chce nieść pomoc tam, gdzie jest ona najbardziej potrzebna i nie może pogodzić się z zastaną rzeczywistością. Nie rozumie, dlaczego ludzie, wśród których żyje, nie mają pragnienia pogłębiania wiedzy, bogaci wykorzystują biednych, a biedni im na to pozwalają oraz dlaczego Żydzi uczą się z przestarzałych ksiąg niezgodnych z wolą Boga. Nieustannie podkreśla, jak ważna jest integracja między Żydami a Polakami. Jednakże jego myślenie i działania spotykają się z pogardą ze strony starszych i miejscowego rabina, którzy postanawiają ukarać chłopaka poprzez wydalenie go z miasta. Wprowadzenie jakichkolwiek zmian oznacza dla nich utratę panowania nad społecznością, a integracja z Polakami traktowana jest jako zagrożenie dla wiary i zwyczajów. Meir musi opuścić bliskich, ale ostatecznie to on jest wygranym, ponieważ jego ofiara sprawia, że w końcu inni zaczynają się buntować i również dostrzegają potrzebę zmian. Powieść *Meir Ezofowicz* jest uznana za swego rodzaju symbol walki dobra ze złem, nowego ze starym oraz walki stereotypów szerzonych zarówno w kulturze polskiej jak i żydowskiej.

Eliza Orzeszkowa, obierając za głównych bohaterów Żydów mieszkających na terenach dzisiejszej Białorusi, wkłada w ich usta specyficzny rodzaj polszczyzny dziewiętnastowiecznej, jest to północnokresowa polszczyzna Żydów. Zabieg stylizacji językowej zastosowany przez Orzeszkową powinien być rozpatrywany w kategoriach dialektyzacji polegającej na świadomym wprowadzaniu do tekstu literackiego środków językowych właściwych gwarze, co zwykle podkreśla wiejskie pochodzenie bohatera bądź też nadaje fabule odpowiedni koloryt lokalny (Dubisz 1986, 36–42). W tym wypadku chodzi o wskazanie na indywidualne cechy polszczyzny używanej przez Żydów, które bezsprzecznie były identyfikowane jako wyróżniające się przez społeczeństwo polskie.

Język żydowskich bohaterów powieści Eliza Orzeszkowa stylizuje na żydłaczenie, bez względu na to, czy rozmawiają oni między sobą, czy z Polakami. Warto jednak zauważyć, że Żydzi, o których pisze autorka, w prawdziwym świecie komunikowaliby się między sobą w języku jidysz (bądź hebrajskim) a nie polskim. Jak już wspomniano, z geograficznego punktu widzenia odmianą języka, na którą stylizowany jest język bohaterów *Meira Ezofowicza* jest kresowa odmiana polszczyzny Żydów. Założyć można, że to właśnie nią posługują się bohaterowie, jednak jedynym fragmentem, w którym rzeczywiście pojawić by się mogło żydłaczenie, jest moment przyjazdu polskiego dziedzica Kamiońskiego. Scena ta zatem podkreśla brak znajomości języka polskiego przez mieszkańców Szybowa. Ci zaś, którzy znają chociaż trochę mowę kraju, w którym żyją, uczą się jej głównie ze względów pragmatycznych, czyli w celu ułatwienia kontaktów handlowych.

Tak jest właśnie w wypadku rodziny Ezofowiczów, o czym świadczy chociażby poniższy fragment:

Meir wyrażał się polszczyzną łamaną nieco, lecz dość znośną. W domu dziada swego słyszał on często rozmowy prowadzone w tym języku przez przybywających tam za interesami dziedziców dóbr sąsiednich, a i stary Edomita, który uczył go czytania i pisania innego, niż hebrajskie, tym samym językiem mówił² (Orzeszkowa 1879, 173).

Eliza Orzeszkowa akcentuje w tym fragmencie, że jej bohaterowie to Żydzi ortodoksyjni nieposługujący się językiem polskim na co dzień, jednak swoje dzieło kierowała do czytelników polskojęzycznych, dlatego też cały tekst stylizowany jest na żydłaczenie, a nie na język jidysz z elementami żydłaczenia. Specyficzne językowe cechy polszczyzny Żydów wykorzystane przez autorkę w celach stylizacyjnych można rozpatrywać z perspektywy wykładników fleksyjnych, składniowych, słowotwórczych oraz leksykalnych. Wszystkie one mogą wywoływać w czytelniku poczucie, jakoby język Żydów nie tylko różnił się pod względem słownictwa i szyku, lecz także wprowadzał przesadną erudycję i patos, które w rezultacie uwypuklają silne przywiązanie do tradycji, mogące zostać odebrane jako swego rodzaju zacofanie. Warto podkreślić, że Eliza Orzeszkowa rezygnuje natomiast z wykładników fonetycznych, dominujących zwykle w procesach stylizacyjnych, w tym z charakterystycznego kresowego i żydowskiego zaśpiewu, którego nie dałoby się oddać za pomocą pisowni standaryzowanej.

2.1. Wykładniki fleksyjne

Spośród przynajmniej kilkunastu wykładników fleksyjnych odróżniających żydłaczenie od polszczyzny ogólnej Orzeszkowa wybiera zaledwie cztery. Odmienna fleksja wyrażona jest przez zastosowanie takich form jak:

- a. wybór dłuższej formy zaimka zamiast krótszej, czyli *mnie* zamiast *mi* (48)³, *ciebie* zamiast *ci* (41), *tobie* zamiast *ci* (66), *jego* zamiast *go*

² Wszystkie polskie cytaty z powieści podano za: Orzeszkowa 1879.

³ W nawiasach znajdujących się przy pojedynczych słowach podana została ilość wystąpień w danym tekście. W nawiasach odnoszących się do całych zdań znajduje się odniesienie do strony w tekście.

- (60), *jemu* zamiast *mu* (42) wynikające z wpływu polszczyzny Kresów Wschodnich, np.: *Pisanie to – mówił dalej Saul – dwieście lat leżało schowane i nikt jego nie tknął* (39);
- b. wahania w doborze końcówek *-e* do *-o* w mianowniku liczby pojedynczej zaimka wskazującego rodzaju nijakiego, np.: [...] *te pisanie jest tam!* (15) (1);
- c. stosowanie zaimków osobowych *ja* (457), *ty* (343), *on* (357), *ona* (81), *ono* (18), *my* (49), *wy* (19), *oni* (97) jako członu formy koniugacyjnej (analogicznie do języka jidysz), np.: *Chaimku, czy byłeś ty w Rzymie?* (11);
- d. stosowanie konstrukcji złożonych z zaimka osobowego i formy 3 osoby liczby pojedynczej lub liczby mnogiej w czasie przeszłym (70) również będące cechą polszczyzny Kresów Wschodnich, np.: *Ja napisał wszystko, co ja wiedział i co ja czuł, i co ja zrobił myślał, ale pisanie moje schowałem przed wami [...]* (14).

2.2. Wykładniki składniowe

Analizując składnię zdań wypowiedzianych przez bohaterów Orzeszkowej, zauważyć można przede wszystkim:

- a. zakłócenia związku zgody w zakresie rodzaju, np.: *On wiedział, że tych ksiązek długo nikt czytać nie będzie i że ten tylko, kto czytać ich zechce, będzie tym prawnikiem jego, co innych czasów doczeka i pisanie jego znajdzie!* (15);
- b. stosowanie odpowiedników ogólnopolskich wskaźników składniowych *dla-czego, dlatego*, takich jak *na co* (23), np.: *Czy ty nie zapomniałaś jeszcze tego, co ja tobie opowiadałem o Michale Seniorze? – na co ja miałam zapominać? – zawołała* (13);
- c. odstępstwa w zakresie szyku czasownika (postpozycja czasownika w zdaniu):
1. polegających na zastosowaniu postpozycji zaimka *się*, np.: *Ty z nim nie kłóć się!* (13);
 2. polegających na umiejscowieniu orzeczenia na końcu zdania, np. *Młody Meir skarb znalazł!* (199);
- d. wprowadzanie zakłóconego szyku dopełnienia zaimkowego, np.: *Ciebie wielkie szczęście i wielki honor spotyka!* (67).

2.3. Wykładniki słowotwórcze

Osobliwe słowotwórstwo żydowskie wyrażone jest za pomocą rzeczownikowego formantu produktywnego *-anie* (82), np. *Tego jeszcze nikt nie dowiedział się, bo on **pisanie** swoje gdzieś schował bardzo głęboko* (14).

2.4. Wykładniki leksykalne

Niezwykle charakterystyczną cechą żydłaczenia, wykorzystaną przez Elizę Orzeszkową w procesie stylizacyjnym, są elementy leksykalne pochodzące z języka jidysz lub hebrajskiego, odnoszące się do większości sfer życia człowieka. Niektóre z nich zostały przeniesione w niezmienionej formie z języka jidysz, ponieważ brak dla nich ekwiwalentów w języku polskim. Inne leksemy ekwiwalenty mają, jednak pozostawienie form oryginalnych może być próbą zachowania żydowskiej tożsamości. Analizowana leksyka koncentruje się wokół następujących pól semantycznych⁴:

1. **Tytuły grzesnościowe (306):** *gaon* (tytuł nadawany wybitnym uczonym) (1), *morejne* (żyd z wyższej klasy społecznej, dostojny, bogaty) (48), *Rabbi* (zaszczytny tytuł nadawany badaczom Pisma Świętego i doktorom prawa) (77), *Rabbin* (duchowny żydowski) (44), *rabbini* (5), *Reb* (tytuł grzesnościowy, odpowiednik pan) (52), *Rebe* (tytuł grzesnościowy) (32), *nassi* (tytuł patriarchów i przewodniczących sanhedrynu) (19), *Senior* (przywódcą gminy żydowskiej, a nawet wszystkich Żydów na Litwie) (28);
2. **Rodzina (102):** *alte bobie* (prababka) (1), *bobe* (babka) (11), *ejnyklchen* (wnuczek) (1), *elte bobie* (prababka) (2), *mame* (matka) (1), *mamele* (1), *Tate* (ojciec) (12), *tatele* (ojciec) (1), *zejde* (dziadek) (70), *zejdę* (zejde) (2);
3. **Pojęcia związane z religią, inne niż nazwy Boga (94):** *Bat-Kohl* (głos z nieba mówiący przez proroków o Bogu i o ludzkich losach) (3), *herem* (klątwa synagogalna) (13), *Ibur-gilgul* (wcielanie się dusz w coraz nowe osoby w celu zmazania win popełnionych za życia i przejścia na wyższe szczeble bytu) (3), *Jobel-ha-Gadel* (koniec świata, gdy sprawiedliwi dostąpią zbawienia) (2), *Kidusz*

⁴ Hasła opracowane na podstawie słowniczka z objaśnieniami Marii Bokszczanin znajdującego się w *Meirze Ezofowiczu* z 1988 roku oraz tłumaczeń zawartych przez Elizę Orzeszkową w tekście z roku 1879.

- (modlitwa nad winem) (3), *Sabbat* (cotygodniowe święto żydowskie) (39), *sabbatowy* (1), *Sefira* (w Kabale określenie dziesięciu uosobionych potęg świata, poprzez które uwidocznia się działanie Boga) (21), *Szabas* (Sabbat) (3); *szamta* (klątwa) (1), *Tora* (podstawowe pojęcie żydowskiej religii) (4), *tefila* (błagalna lub dziękczynna modlitwa) (1);
4. **Prawo żydowskie (90):** *Amoraici* (nauczyciele prawa w Babilonii i Palestynie w wieku II-V n.e.) (1), *Kabała* (system żydowskich poglądów religijnych o charakterze tajemnym i mistycznym) (7), *Kabała Maszjat* (Kabała praktyczna, mająca charakter magii) (1), *kahalny* (członek zarządu kahału) (14), *kahalni* (bogaci i cenieni Żydzi wchodzący w skład kahału) (14), *kahał* (wyznaniowa gmina żydowska) (2), *Miszna* (ugrupowanie prawa tradycyjnego w porządku rzeczowym, obejmującym z osobna prawo karne, małżeńskie, cywilne, sprawy kultu itp.) (9), *Sanhedryn* (trybunał, sąd żydowski) (5), *Synod* (zjazd żydowskich władz duchownych, na którym załatwia się najważniejsze sprawy gmin żydowskich, i jednocześnie najwyższa władza prowincjonalna) (1), *Tanaici* (wybitni wykładowcy prawa religijnego i obyczajowego) (2), *zakon* (przymierze, prawo, przepisy religijne) (34);
5. **Określenia odnoszące się do osób innego wyznania lub innej narodowości (61):** *chazarnik* (ten, który je wieprzowinę) (2), *Edom* (o chrześcijaństwie) (5), *Edomita* (chrześcijanin) (9), *edomicki* (1), *goim* (określenie używane przez Żydów względem chrześcijan) (3), *goj* (nie-Żyd) (2), *Idumejczyk* (edomita) (1), *kacerstwo* (herezja) (1), *kacierz* (heretyk) (4), *Karaim* (6) *Karaima* (1), *karaimi* (sekta judaistyczna) (4), *Karaimka* (5), *karaimski* (odnoszący się do Karaimów) (12), *Karaimy* (1), *Karaita* (2), *Rabbanita* (Żyd uznający w kwestiach wiary i prawa Talmud i ustne tradycje rabinów, w przeciwieństwie do karaima, zwolennika tylko Biblii) (2);
6. **Wykrzyknienia (59):** *aj* (wykrzyknik wyrażający zmartwienie) (32), *aj waj* (wykrzyknik wyrażający strach, obawę) (5), *aj wej* (aj waj) (1), *gwalt* (od gwałt; wykrzyknik wyrażający strach) (3), *sza* (cisza) (14), *sztyl* (cicho! Spokój!) (2), *weg* (precz) (2);
7. **Określenia człowieka (47):** *a kluger mensz* (mądry człowiek) (1), *a szejne panienkies* (piękna panienka) (1), *a szejne puryc* (piękny panicz) (1), *a szlechter mensz* (zły człowiek) (1), *alejdyk gejer* (próżniak) (1), *aliedyk giejer* (wariat) (1), *bachor* (dziecko żydowskie) (7), *bachur* (1), *bube* (dziecko) (2), *dummer* (głupi) (1), *erlycher mensz* (zaczny człowiek) (1), *ferszotener* (przeklęty) (3), *iberwerfer*

- (odszczępieniec) (1), *jossejme* (sierota) (3), *kofrim* (niedowiarek) (6), *kleiniskind* (dzieciątko) (5), *klejniskind* (1), *merder* (rozbójnik) (1), *misnagdım* (przeciwnik) (1), *miszugener* (wariat, pomyłony) (2), *miszugiener* (2), *oreman* (żebrak) (1), *puryc* (pan, bogacz, szlachcic) (3);
8. **Nazwy Boga (40):** *En-Sof* (określenie Jehowy) (6), *Gomatria* (jedna z nazw Boga) (1), *Jehowa* (imię boga w judaizmie) (29), *Matrona* (kabalistyczne określenie Boga) (2), *Notarikon* (kabalistyczna nazwa Boga) (1), *Zirufh* (jedna z nazw Boga) (1);
 9. **Nazwy zawodów (40):** *chajet* (krawiec) (10), *dajon* (sędzia do spraw religijnych) (5), *mełamed* (nauczyciel w chederze) (20), *szames* (rodzaj kościelnego) (2), *szamos* (szames) (3);
 10. **Nazwy miejsc i budynków (30):** *Bet-ha-Kahol* (izba posiedzeń zarządu gminy żydowskiej) (1), *Bet-Kahol* (1), *Bet-ha-Midrash* (żydowski dom religijny o różnym przeznaczeniu) (5), *Bet-Midrash* (2), *Ha-Midrash* (2), *heder* (religijna podstawowa szkoła żydowska) (9), *Hek-dosz* (szpital, przytułek dla starców) (1);
 11. **Nazwy ksiąg judaistycznych (28):** *Gemara* (część Talmudu dopełniająca Misznę) (3), *Hagada* (zbiór legend i opowieści talmudycznych) (2), *Talmud* (zbiór religijnych i prawnych ksiąg żydowskich) (18), *talmudowy* (1), *Zohar* (najważniejsza księga Kabały) (4);
 12. **Jedzenie (13):** *chała* (rodzaj pieczywa) (2), *chazar* (wieprzowina) (2), *fiszle* (ryba) (1), *koszera* (czystość, tzn. zgodność z przepisami judaizmu) (4), *koszerny* (zgodny z przepisami judaizmu) (3), *strefić* (sprawić, że coś jest trefne, niekoszerny) (1);
 13. **Pozdrowienia (5):** *Alejchem Szolem* (rodzaj pozdrowienia) (1), *Gut Abend* (dobry wieczór) (1), *Szolem Alejchem* (rodzaj pozdrowienia) (3);
 14. **Ubiór (3):** *chałat* (rodzaj szaty męskiej) (1), *cycele* (frędzle umieszczone w rogach tałesu) (1), *tales* (szal nakładany przez Żydów w czasie modłów) (1);
 15. **Inne (31):** *asybe* (nieszczęście) (9), *dajge* (biada) (4), *frejd* (radość) (11), *gwałty* (krzywdy) (3), *ofenung* (nadzieja) (4).

Ponadto w funkcji stylizacyjnej pojawiają się zdania (23): *danke* (dziękuję) (3), *gej* (idź, idźcie) (2), *herst* (patrz) (2), *herste* (patrzcie) (4), *kom her* (choź tu) (2), *szprych* (mów) (2), *Wo is Meir?* (gdzie jest Meir?) (1), *Wo ist Meir?* (2), *Wos sagt er?* (kto to jest?) (1), *Wos wyl er?* (czego on chce?) (1), *zi* (patrz) (3) oraz partykuły (70): *na* (nie) (2), *nu* (partykuła nawiązująca) (68).

Na omówione powyżej słownictwo (1019) składa się to, które zaadaptowało się do polszczyzny i jest obecnie rejestrowane przez słowniki języka polskiego i słowniki specjalistyczne. Do tej kategorii należą: *cherem, gaon, Gemara, goim, goj, hagada, kabala, kacerstwo, kacierz, kahał, Karaim, Karaita, koszer, koszerny, melamed, Miszna, rabbi, rabin, sabat, sanhedryn, szabas, Talmud, tałes, Tora* (zob. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* 1988), *cycele, kahalny, karaimski, morejna, nu, sabatowy, sza, talmudowy, tefila, trefny*, (zob. *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego 1997), *bachor, chała, chatat, cheder, Jehowa, puryc, senior, synod* (zob. *Słownik wyrazów obcych* 1988), *aj waj, kidusz, reb, rebe, sefira* (zob. *Słownik języka polskiego PWN*), *Edom, szames, Szolem Alejechem, Zohar* (zob. *Wielki słownik ortograficzny PWN*).

Jak wynika z powyższego, powieść przesycona jest licznymi leksemami będącymi zapożyczeniami z języków żydowskich, które wplecione w specyficzną gramatykę odbiegającą od normy wzorcowej gramatyki polskiej prezentują rodzaj stylizacji realistycznej. Dzięki niej Eliza Orzeszkowa przedstawia obraz społeczności żydowskiej w sposób wiarygodny, unikając tym samym efektu komicznego.

Warto również zauważyć, że powieść Elizy Orzeszkowej bazuje na jasnym podziale na strefę sacrum i strefę profanum. Strefa sacrum opisywana jest językiem podniosłym, wprowadzającym w stan zamyślenia i uszanowania tego, co święte. Strefa profanum wyrażana jest za pomocą mniej formalnych środków. Ponadto sposób, w jaki zwracają się do siebie bohaterowie, czyli stosowanie leksyki z rejestru formalnego bądź zbliżonego do formalnego, wskazuje na wzajemny szacunek i ściśle określoną hierarchię społeczną, co także wpływa na to, że opisana historia przenosi czytelnika z codziennego otoczenia do otoczenia nieco odległego, prezentującego inność kulturową i religijną.

3. Charakterystyka angielszczyzny Żydów

Żydzi zamieszkujący tereny, na których funkcjonował język angielski, podobnie jak Żydzi polscy, wykształcili swoją odmianę języka noszącą nazwę *Jewish English, Hebonics, Yinglish* oraz *Yeddish English (Urban Dictionary)*. Szczególny rodzaj żydowskiej angielszczyzny reprezentują Żydzi ortodoksyjni, którzy bardzo często już od najmłodszych lat pobierają nauki w zakresie języka hebrajskiego i jidysz, w związku z czym w ich języku notowane są liczne zapożyczenia. Charakterystyczne cechy żydowskiej odmiany języka angielskiego przejawiają się także na innych poziomach. To, na co najczęściej zwracają uwagę rodzimi użytkownicy języka angielskiego, to wymowa, w której, w zależności od

tradycji języka jidysz kultywowanego w określonych kręgach, może dochodzić do stwardnienia spółgłosek na końcu wyrazu, np. *handt* zamiast *hand*; zastępowania dźwięku [w] dźwiękiem [v], np. wyraz *walking* czytany jest jako /vɔ:kɪŋ/ (*Haruth Information Page*); mylenia wymowy /s/ z /z/ podczas tworzenia liczby mnogiej rzeczowników; wymawiania takich słów jak *circle*, *nervous*, *first* jako *soikel*, *noivis*, *foist*; dodawania niepotrzebnego /n/ w wyrazach, np. *carpentner* zamiast *carpenter*, *paintner* zamiast *painter*; zastępowania w wyrazach zapożyczonych z jidysz morfemu *-e* morfemem *-i*, np. *tati* zamiast *tate*, *pastrami* zamiast *pastrame*; podstawiania dźwięku /ŋg/ zamiast /ŋ/, np. *singing* czytane jako /sɪŋŋɪŋ/ zamiast /sɪŋɪŋ/; zamienianie /ɒ/ na /ɔ/, np. w wyrazie *off*; przesadnego wymawiania /t/; stosowania intonacji właściwej językowi jidysz (*Encyclopedia.com*); ubezdźwięczniania na końcu wyrazu, np. *beard* czytane jako /bɪət/ zamiast /bɪəd/ (Bunin Benor 2009, 257).

Jeśli chodzi o gramatyczne aspekty angielszczyzny Żydów, w języku tym dopatruje się stosowania inwersji nadającej wypowiedziom bardziej formalnego wydźwięku; kalk składniowych z jidysz; odpowiedzi skonstruowanych na zasadzie pytań (*Haruth Information Page*); tworzenia deminutiwów poprzez stosowanie formantów *-ele* oraz *-l*, np. *Stevele*, *roomele*; tworzenia rzeczowników opisujących wykonawców czynności za pomocą sufiksu *-nik*, np. *beatnik*, *realestatenik*; tworzenia form prześmiewczych za pomocą formantu *shm*, np. *Oedipus-shmoedipus*, *value-shmalue* (*Encyclopedia.com*); stosowania czasów Present Simple i Present Continuous zamiast Present Perfect, np. *I'm a teacher fifteen years* zamiast

I have been a teacher for fifteen years; umieszczanie wyrażen okolicznikowych bezpośrednio po czasowniku, np. *You'll be stuck studying all day Torah*; używanie czasowników frazowych ze znaczeniem korelantów z jidysz, np. *give over* (przestać coś robić) stosowane jest jak jidysz *geb iber* (komunikować, udzielać informacji, przekazywać wiedzę); stosowanie *by* jak jidysz *bay* (w, w czymś domu, w domu, według kogoś), np. *Are you eating by Rabbi Fischer?*; stosowanie *hold* (trzymać, mieć, utrzymywać) jak jidysz *halt* (umiejszczone, akceptować, wierzyć), np. *If you hold by Reb Aron* (Bunin Benor 2009, 257–258).

Zauważyć zatem można pewne analogie między polszczyzną a angielszczyzną Żydów, takie jak wahania dźwięczność→bezdźwięczność, stosowanie szyku przestawnego, kalk składniowych, odpowiedzi skonstruowanych na zasadzie pytań, tworzenie form deminutywnych za pomocą sufiksu *-ele* oraz tworzenie rzeczowników oznaczających wykonawców czynności za pomocą sufiksu *-nik*.

4. Tłumaczenia Meira Ezofowicza na język angielski

Pierwszym tłumaczeniem literatury polskiej na język angielski był fragment historii Marcina Kromera *O pochodzeniach i czynach Polaków*⁵ z 1555 roku, który 5 lat od wydania został przetłumaczony jako *A Notable Example of Gods Vengeance uppon Murdering a King* (1560). I mimo że wiek XVI pozwolił polskiej prozie zaistnieć na arenie międzynarodowej, dopiero wiek XIX może być uznawany za przełomowy, jeśli chodzi o pojawianie się tłumaczeń literatury polskiej na język angielski. Do najczęściej tłumaczonych autorek dziewiętnastowiecznych zaliczana jest Eliza Orzeszkowa. Spośród 180 pisarzy polskich przypisuje się jej 13 miejsce z 8 przetłumaczonymi dziełami (Mikoś 2012, 42). Wśród nich znaleźć można *Meira Ezofowicza*, którego pierwsze tłumaczenie pojawiło się już w 1898 roku w Nowym Jorku i zatytułowane zostało *Meir Ezofowitch: A Novel*, następne w Londynie w 1899 roku jako *An Obscure Apostle: a dramatic story* oraz w 1980 roku również w Londynie jako *The Forsaken, or, Meir Ezofowich*. Są to jedyne dostępne tłumaczenia *Meira Ezofowicza* w języku angielskim. Co więcej jest to pierwsze dzieło autorki tłumaczone na język angielski (Gacowa 1999, 19–25).

W wypadku tłumaczenia tekstów, w których stosowana jest stylizacja językowa, jednym z najważniejszych wyzwań translatorskich jest właśnie tłumaczenie partii stylizowanych. Nie zawsze jest to jednak możliwe, co widać na przykładzie *Meira Ezofowicza*, którego przekładu podjęli się tłumacze mierzący się także z innymi tekstami polskimi. Tłumaczem pierwszego przekładu (*Meir Ezofowitch: A Novel*) jest Iza Young, która tłumaczyła też dzieła Sienkiewicza: *Bez dogmatu* (*Without Dogma* 1893), *Za chlebem* („*For Daily Bread*” and *Other Stories* 1896), *Pójdźmy za Nim!* (*Let Us Follow Him, and Other Stories* 1896). Kolejnym tłumaczem (*An obscure Apostle: a dramatic story*) jest S.C. de Soissons, który również zajmował się przekładaniem takich dzieł Sienkiewicza, jak: *Krzyżacy część 1* (*Knights of the Cross, part 1* 1897), *Na jasnym brzegu* (*On the Sunny Shore* 1897), *List o Zoli* (*Zola* 1898), *Na jedną kartę* (*Win or lose. A Drama in Five Acts* 1898), *Organista z Ponikły* (*The Organist of Ponikla* 1898), *Wyrok Zeusa* (*The Verdict* 1898), *Pójdźmy za nim* (*Anthea* 1899), *Bądź błogostawiona* (*Be Happy!* 1898), *Czyja wina?* (*Whose Fault?* 1898) *Na jasnym brzegu* (*In Monte Carlo: A Story* 1900); Czajkowskiego: *Kirdżali. Powieść naddunajska* (*The Black Pilgrim: A Tale of Struggle for Faith and Freedom in the Balkan Peninsula* 1900); Kraszewskiego: *Hrabina Cosel* (*Memoirs of*

⁵ Dzieło to powstało w języku łacińskim jako *De origine et rebvs gestis Polonorvm libri XXX* (1555).

the Countess Cosel 1901), *Brühl (Count Brühl* 1911); Rodziewiczówny: *Kądział (Distaff; A Novel* 1901), *Dewajtis (Devaytis; A Novel* 1901). Ponadto przetłumaczył inne dzieło Orzeszkowej *Argonauci (The Modern Argonauts* 1901). Jedyne ostatni tłumacz, Edward Königsberger (*The Forsaken, or, Meir Ezofowich*), jeśli chodzi o tłumaczenie literatury polskiej na język angielski, przetłumaczył tylko dzieła Orzeszkowej, w tym, oprócz *Meira Ezofowicza*, również, *Meir Ezofowicz: sztuka w pięciu aktach (The Accursed: A Drama in Five Acts* 1994).

Cechą wspólną wszystkich tłumaczeń jest rezygnacja z większości wykładników systemowych wykorzystanych w funkcji stylizacyjnej w tekście polskim. Zatem, jako że język angielski jest językiem pozycyjnym, brakuje w nich wykładników fleksyjnych wykorzystanych w oryginale, takich jak wybór dłuższej formy zaimka dopełnieniowego zamiast krótszej (język angielski dysponuje wyłącznie jedną formą). Ponadto w języku angielskim rzeczowniki nieosobowe nie mają przypisanego rodzaju, dzielą się jedynie na rzeczowniki policzalne i niepoliczalne oraz ze względu na liczbę pojedynczą i mnogą. Oznacza to, że niemożliwym jest wprowadzenie wahania w doborze końcówek *-e* do *-o* w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego, tak jak w polskim oryginale. Ta sama zasada odnosi się do rezygnacji z polskiego wykładnika składniowego dążącego do wprowadzenia specyficznego zakłócenia związku zgody w zakresie rodzaju. Ponadto w tekstach tłumaczonych stosowanie zaimków osobowych jako formy członu formy koniugacyjnej traktowane jest jako naturalny zabieg gramatyki angielskiej, która ze względu na brak fleksji wymaga stosowania zaimka osobowego przed czasownikiem. Także konstrukcje złożone z zaimka osobowego i formy 3 osoby liczby pojedynczej lub mnogiej w czasie przeszłym zastępowane są czasami Past Simple (czasem przeszłym prostym) lub Present Perfect Simple (czasem teraźniejszym odnoszącym się do przeszłości). Twórcy przekładów angielskich nie wprowadzają również odstępstwa w zakresie szyku orzeczenia i zakłóconego szyku dopełnienia zaimkowego, a wyrażenie *na co* spełniające funkcję odpowiednika ogólnopolskiego wskaźnika składniowego *dlaczego* tłumaczone jest po prostu jako *why* bądź *why should I/you*. W końcu forma *pisanie* powstała od czasownika *pisać* przez dodanie formantu produktywnego *-anie* oddana zostaje jako *writing, paper, papers*, które to słowa są naturalnymi formami w języku angielskim.

To, co zostaje w angielskich przekładach, to słownictwo, chociaż jego liczebność w stosunku do oryginału polskiego również została ograniczona. Leksyka występująca w funkcji stylizacyjnej została zaprezentowana poniżej w odniesieniu do pól semantycznych wykorzystanych w prezentacji w języku oryginału i przedstawia się następująco:

1. *Meir Ezofovitch – A Novel* (638)

- a. **Tytuły grzecznościowe (254):** *Gaons* (Gaoni) (1), *Moreine* (Morejne) (38), *Nassi* (18), *Rabbi* (104), *Rabbis* (Rabbini) (2), *Reb* (46), *Rebe* (20), *Rebi* (Rabbi) (1), *Senior* (24);
- b. **Rodzina (74):** *Bobbe* (12), *Einklchen* (Einyklchen) (1), *Elte bobbe* (2), *Mame* (1), *Zeide* (58);
- c. **Pojęcia związane z religią, inne niż nazwy Boga (64):** *Bat Kohl* (Bat-Kohl) (3), *Cherem* (herem) (8), *Cherim* (herem) (1), *Herem* (1), *Ibur-gilgul* (1), *Jobel-ha-Gader* (Jobel-ha-Gadel) (1), *Kidees* (kidusz) (1), *Sabbath* (Sabbat) (34); *Sephiroth* (Seforita) (11), *Tora* (3);
- d. **Prawo żydowskie (30):** *Amoraits* (Amoraici) (1), *Cabala* (Kabała) (5), *Cahala* (Kahał) (7), *Mischna* (Miszna) (8), *Sanhedrims* (Sanhedryn) (4), *Sanhedrin* (Sanhedryn) (1), *Synod 2*, *Tanaim* (tanaita) (1), *Tanaites* (tanaici) (1);
- e. **Określenia odnoszące się do osób innego wyznania lub innej narodowości (41):** *Edom* (3), *Edomite* (Edomita) (10), *Karaim* (12), *Karaite* (Karaita) (6), *Karaitish* (karaicki) (6), *Karaitist* (karaicki) (1), *Misnagdin* (1), *Rabbinist* (Rabbanita) (2);
- f. **Wykrzyknienia (25):** *Ai* (aj) (14), *Ai* (aj) (11);
- g. **Określenia człowieka (15):** *Aleidyk* (Alejdyk) (1), *Enrlicher mensch* (erłycher mensz) (1), *Bofrim* (Kofrim) (1), *Josseime* (jossejme) (2), *Kafrim* (Kofrim) (2), *Kleineskind* (2), *Kleiniskind* (4), *Kofrim* (1), *Kluger mensch* (kluger mensz) (1);
- h. **Nazwy Boga (34):** *Ensoph* (En-Sof) (5), *Gomatria* (1), *Jehovah* (Jehowa) (26), *Nataricon* (Notarikon) (1), *Ziruph* (Zirufh) (1);
- i. **Nazwy zawodów (16):** *Chaiet* (Chajet) (1), *Chayet* (Chajet) (2), *Dahons* (Dajoni) (1), *Melamed* (mełamed) (7), *Shamess* (szames) (1), *Shamos* (szamos) (4);
- j. **Nazwy miejsc i budynków (10):** *Bet-ha cahol* (Bet-ha-Kahol) (1), *Bet-ha-Midrash* (8), *Ha Midrash* (Ha Midrasz) (1);
- k. **Nazwy ksiąg judaistycznych (24):** *Gemara* (3), *Hagada* (2), *Talmud* (17), *Zohar* (2);
- l. **Jedzenie (4):** *Chazar* (1), *Kosher* (koszera/koszery) (3);
- m. **Pozdrowienia (4):** *Aleichem sholem* (Alejchem Szolem) (1), *Sholem Aleichem* (Szolem Alejchem) (2), *Sholom alieechem* (Szolem Alejchem) (1);

- n. **Ubiór (1):** *Tallith* (tales) (1);
- o. **Inne (42):** *Assybe* (asybe) (8), *Daide* (Dajge) (2), *Daige* (Dajge) (2), *Pan* (leksem przeniesiony z języka polskiego) (30).

W funkcji stylizacyjnej pojawiają się także zdania (2): *Wo sagd er?* (wo sagt er) (1), *Wos will er?* (wos wyl er) (1).

2. *An Obscure Apostle (740)*

- a. **Tytuły grzecznościowe (290):** *Gaons* (Gaoni) (1), *Morejne* (45), *Nassi* (18), *Rabbi* (120), *Rabbis* (Rabbini) (5), *Reb* (71), *Rob* (Reb) (2), *Senior* (28);
- b. **Rodzina (80):** *Bobe* (13), *Bube* (1), *Ejnyklchen* (1), *Elte Bobe* (2), *Zeide* (65);
- c. **Pojęcia związane z religią (80):** *Bat Kohl* (Bat-Kohl) (3), *Herem* (9), *Ibur-Gilgul* (3), *Jobelha-Gabel* (1), *Jobel-ha-Gabel* (1), *Kiddish* (kidusz) (3), *Sabbath* (Sabbat) (44), *Sefirot* (12), *Torah* (Tora) (4);
- d. **Prawo żydowskie (36):** *Amoraites* (Amoraici) (1), *Kabala* (Kabała) (5), *Kabala Mashjat* (Kabała Maszjat) (1), *Kabalistic* (kabalistyczny) (1), *Kahal* (kahał) (7), *Mischna* (Miszna) (5), *Mishma* (Miszna) (2), *Sanhedrim* (Sanhedryn) (4), *Sanhedrin* (Sanhedryn) (1), *Synod* (2), *Tanaim* (tanaici) (1), *Tanaites* (tanaici) (1);
- e. **Określenia odnoszące się do osób innego wyznania lub innej narodowości (49):** *Edom* (4), *Edomit* (Edomita) (4), *Edomita* (1), *Edomites* (Edomici) (5), *Goim* (goje) (2), *Gojs* (goje) (1), *Hazarniks* (chazarnicy) (1), *Karaim* (13), *Karaime* (1), *Karaimian* (karaicki) (4), *Karaitish* (karaicki) (3), *Karatie's* (karaicki/karaitów) (8), *Rabbinit* (*Rabbanita*) (2);
- f. **Wykrzyknienia (31):** *Ai* (aj) (16), *Aj* (9), *Aj vaj* (aj waj) (1), *Sha* (sza) (3), *Shtyl* (sztyl) (1), *oj* (1);
- g. **Określenia człowieka (24):** *Aledyc gejer* (alejdyk gejer) (1), *Aliejdyk giejer* (alejdyk gejer) (1), *Ein ehrlicher mensch* (erłycher mensz) (1), *Ein Kluger mensch* (kługer mensz) (1), *Josseyme* (jossejme) (3), *Kleineskind* (6), *Kofrim* (5), *Mishugener* (1), *Misnagdim* (1), *Oreman* (1), *Shejne panienkies* (szejne panienkies) (1), *Shejne puryc* (szejne puryc) (1), *Uberwerfer* (iberwerfer) (1);
- h. **Nazwy Boga (37):** *En-Sof* (7), *Gomatria* (1), *Jehovah* (Jehowa) (25), *Matron* (2), *Notarikon* (1), *Zirufh* (1);

- i. **Nazwy zawodów (24):** *Hajet* (chajet) (3), *Melamed* (melamed) (16), *Shamos* (szamos) (5);
- j. **Nazwy miejsc i budynków (13):** *Bet-ha-Kahol* (Bet-ha-Kahol) (1), *Bet-ha-Midrash* (Bet-ha-Midrash) (7), *Ha-Midrash* (Ha-Midrash) (1), *Heder* (3), *Kahol* (Bet-ha- Kahol) (1);
- k. **Nazwy ksiąg judaistycznych (24):** *Gemara* (1), *Hagada* (2), *Talmud* (17), *Zahor* (Zohar) (1), *Zahora* (Zohar) (1), *Zohar* (2);
- l. **Jedzenie (8):** *Fischele* (fiszele) (1), *hala* (chała) (2), *Kosher* (koszera/ koszerny) (5);
- m. **Pozdrowienia (4):** *Alejhem & Scholem* (Szolem Alejchem) (1), *Guten Abend* (1), *Scholem Alejhem* (szolem alejchem) (2);
- n. **Ubiór (1):** *Tallith* (tales) (1);
- o. **Inne (22):** *Assybe* (asybe) (9), *Dajde* (dajge) (4), *Fried* (frejd) (3), *Frieden* (frejd) (2), *Hoffnung* (nadzieja) (4).

W funkcji stylizacyjnej pojawiają się również zdania (14): *Danke* (2), *Hohr* (herst) (2), *Was sagt er?* (wos sagt er) (1), *Was will er?* (wos wyl er) (1), *Weg* (2), *Wo ist Meir?* (3), *Zi* (3) oraz partykuły (17): *nu* (17).

3. *The Forsaken, or, Meir Ezofowich* (704)

- a. **Tytuły grzecznościowe (232):** *Morenu* (morejne) (38), *Nasi* (nassi) (12), *Rabbi* (116), *Rabbis* (Rabbini) (3), *Reb* (45), *Rebbe* (18);
- b. **Rodzina (75):** *Bobe* (8), *Bube* (1), *Mama* (1), *Mame* (3), *Mamele* (1), *Tate* (11), *Tatele* (1), *Zayda* (Zeide) (49);
- c. **Pojęcia związane z religią, inne niż nazwy Boga (69):** *Hazirim* (chazarnicy) (1), *Herem* (11), *Ibur-Gilgul* (1), *Jobel-ha-Gadol* (1), *Kiddush* (kidusz) (1), *Sabbath* (Sabbat) (28), *Sefirot* (12), *Shabbat* (Szabas) (10), *Torah* (Tora) (3), *Zefirot* (Sefirot) (1);
- d. **Prawo żydowskie (37):** *Kabbalah* (Kabała) (8), *Kabbalah-ma'asit* (Kabała Maszjat) (1), *Kahal* (kahał) (10), *Kahalniks* (kahalni) (1), *Mishnah* (Miszna) (9), *Sanhedrin* (Sanhedryn) (4), *Synod* (3), *Tannaim* (Tanaici) (1);
- e. **Określenia odnoszące się do osób innego wyznania lub innej narodowości (61):** *Edom* (3), *Edomite* (Edomita) (3), *Gentiles* (goj) (10), *Goyim* (Goje) (2), *Karaite* (Karaita) (32), *Rabbanite* (Rabbanita) (1);
- f. **Wykrzyknienia (45):** *Ai* (aj) (28), *Gai* (gej) (1), *Gewalt* (gwalt) (2), *Sha* (sza) (12), *Weg* (2);

- g. **Określenia człowieka (16):** *Bahurim* (bachory) (1), *Kleines kind* (klejnis-kind) (2), *Kofrim* (2), *Leidygare* (alejdyk gejer) (1), *Meshugener* (miszugen-ener) (1), *Mishugene* (miszugener) (1), *Misnaggedim* (misnagdim) (1), *Scheine Paniuszka* (szejne paniuszka) (1), *Scheine Puretze* (szejne puryc) (1), *Schlechter dummer* (szlechter dummer) (1), *Schlechter Mensch* (szlechter mensch) (1), *Schlimazel* (ślamazarny) (1), *Verscholtener* (ferszoltener) (2);
- h. **Nazwy Boga (25):** *Ein-Sof* (En-Sof) (7), *Yahveh* (Jahwe) (18);
- i. **Nazwy zawodów (21):** *Dayyanim* (dajon) (3), *Hayet* (chajet) (2), *Melamed* (mełamed) (13), *Shammash* (szames) (3);
- j. **Nazwy miejsc i budynków (25):** *Bet-ha-Kahal* (Bet-ha-Kahol) (1), *Bet-ha-Medrash* (Bet-ha-Midrasz) (13), *Heder* (10), *Hek-desh* (Hek-dosz) (1);
- k. **Nazwy ksiąg judaistycznych (25):** *Gemara* (5), *Haggadah* (Hagada) (1), *Talmud* (15), *Zohar* (4);
- l. **Jedzenie (13):** *chala* (chała) (1), *Hazir* (chazar) (2), *Kashrut* (koszerny) (2), *Kosher* (koszara/koszerny) (7), *Lokshen* (łokszyn) (1), *Terafah* (trefny; niekoszerny) (1);
- m. **Pozdrowienia (3):** *Aleikhem Shalom* (Alejchem Szolem) (1), *Gutabend* (1), *Shalom Aleikhem* (Szolem Alejchem) (1);
- n. **Ubiór (2):** *Kerchief* (tales) (1), *Tzitzziyyot* (cyciele) (1);
- o. **Inne (7):** *Fried* (Frejd) (1), *Pan* (leksem przeniesiony z języka polskiego) (1), *Pani* (leksem przeniesiony z języka polskiego) (1), *Panna* (leksem przeniesiony z języka polskiego) (1), *Sejm* (leksem przeniesiony z języka polskiego) (2), *Shofar* (szofar; instrument muzyczny – rodzaj rogu) (1).

W tym tłumaczeniu również w funkcji stylizacyjnej pojawiają się zdania (7): *Danke* (2), *Herste* (2), *Shema* (słuchaj) (1), *Was saght er?* (was sagt er) (1), *Was will er?* (was wyl er) (1) oraz partykuły (41): *na* (2), *nu* (39);

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na oryginalność lub powtarzalność zabiegów translatorskich i wskazać:

- a. **Słowa, które występują we wszystkich przekładach w tej samej formie (16):** *ai*, *bobe*, *Edom*, *Gemara*, *herem*, *Ibur-Gilgul*, *kofrim*, *melamed*, *Rabbi*, *Rabbis*, *Reb*, *Sabbath*, *Sanhedrin*, *Synod*, *Talmud*, *Zohar*.
- b. **Słowa i zdania typowe tylko dla jednego tłumaczenia:**

- **Meir Ezofovitch – A Novel (37):** *ai, Aleichem Sholem, Aleidyk, Bet-ha cahol, bofrim, Cabala, Cahala, chaiet, chayet, chazar, cherem, cherim, Dahons, daide, daige, einklchen, Ensoph, Jobel-ha-Gader, josseime, kafrim, Karaitist, Kidees, kleiniskind, Moreine, Notaricon, Rabbinit, Rebe, Rebi, Sanhedrims, Sephiroth, Shames, Sholem Aleichem, Sholom Alieechem, Tora, Wo sagd er, Vos will er, Ziruph;*
- **An Obscure Apostle (53):** *aj, aj vaj, aledyc gejer, Alejhem&Scholem, aliejdyk giejer, Bet-ha-Kahol, dajde, Edomit, Edomita, Edomites, ejnyklchen, En-Sof, fischele, frieden, goim, gojs, guten abend, hajet, hazarniks, hoffnung, hohr, Jobelha-Gabel, Jobel-ha-Gabel, josseyme, Kabala, Kabala mashjat, Kabalistic, Kahol, Karaimie, Karaimian, Karaites, kiddish, Mishma, mishugener, misnagdim, Morejne, Notarikon, oj, oreman, Rob, Sanhedrim, shejne panienkies, Shejne puryc, Sholem Alejhem, Shtyl, Uberwerfer, Was saght er, Was will er, Wo ist Meir, Zahor, Zahora, Zi, Zirufh;*
- **The Forsaken, or, Meir Ezofowich (62):** *Aleikhen Shalom, Bahurim, Bet-ha-Kahal, Bet-ha-Medrash, chala, Dayyanim, Ein-Sof, gai, gentiles, gewalt, Gut abend, goyim, Haggadah, hayet, hazir, hazirim, Hek-desh, herste, Jobel-ha-Gadol, Kabbalah, Kabbalah-ma'asit, Kahalniks, kashrut, kerchief, kid-dush, kleines kind, leidygare, lokszen, mama, mamele, meshugener, Mishnah, mishugene, misnaggedim, Morenu, na, Nasi, Panna, Pani, Rabbanite, Rebbe, sejm, schlechter dummer, schlechter mensch, schlimazel, Shabbat, Shalom Aleikhem, shammash, shema, sheine paniuszka, Sheine puretz, shofar, tate, tatele, Terafah, tzitziiyot, verscholtener, Vos sight er, Vos will er, Yahveh, zayda, Zefirot.*

Z powyższej analizy wynika, że w tłumaczeniach pojawia się więcej słownictwa, które jest typowe tylko dla jednego z nich, niż które byłoby wspólne dla wszystkich przekładów. Można mniemać, że wynika to z aspiracji stworzenia jak najbardziej oryginalnego przekładu powieści, stąd tłumacze stosowali różne techniki. Nie ma jednak pewności co do tego, dlaczego tłumacze wykorzystali takie a nie inne słownictwo w ten sam sposób. Widać jednak, że najwięcej cech charakterystycznych dla mowy Żydów starał się oddać tłumacz drugiego przekładu. Najmniej cech stylizacyjnych można natomiast znaleźć w pierwszym przekładzie. Jeśli chodzi o ostatni przekład, to zauważyć można, że stosowana leksyka w dużej mierze stanowi słownictwo bezpośrednio przeniesione z języka hebrajskiego.

Spośród wymienionych cech angielszczyzny Żydów w omawianych tłumaczeniach *Meira Ezofowicza* na język angielski pojawiają się jedynie inwersja, której celem jest sformalizowanie wypowiedzi bohaterów oraz pytania stanowiące element wprowadzający odpowiedzi bohaterów. Ponadto tłumacze stylizują swoje przekłady na język biblijny, a tym samym archaiczny, co jest szczególnie widoczne w modlitwach i cytatach ze świętych ksiąg, jak np.:

Thou makest us a strife unto our neighbors and our enemies laugh among themselves [...] (1898, 186).

Look down from Heaven and see how we became the laughing stock among the nations, driven to shame and destruction like hapless lambs [...] (1980, 146).

Thou makest us a strife unto our neighbours, and our enemies laugh among themselves [...] (1899, 211).

oraz stosują słownictwo z rejestru formalnego. Zabieg ten sprawia, że czytelnicy odczuwają swoistość utworu, mimo że nie mają do czynienia z typową żydowską odmianą języka angielskiego.

Co więcej, podobnie jak w języku polskim wśród leksyki użytej w tłumaczeniach znajduje się słownictwo rejestrowane przez słowniki języka angielskiego. Są to: *caballistic*, *gentile*, *Jehovah* (a. *Yahweh*), *Kabbalah* (a. *Cabala*, *Qabalah*), *kerchief*, *kosher*, *Rabbi*, *Sabbath*, *Senior*, *Synod*, *Talmud*, *Talmudic*, *Torah* (zob. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*), *Cheder* (a. *heder*), *Edomite*, *Gemara*, *goy*, *Karaite*, *kashrut* (a. *hashruth*), *kidusz*, *melamed* (a. *melammed*), *mensch*, *meshuggener*, *Midrash*, *Morenu*, *na*, *Notarikon* (a. *Notaricon*), *Rabbanite*, *Rabbinist*, *Reb*, *Rebbe*, *Sanhedrin* (a. *Sanhedrim*), *schimazel* (a. *shemazel*), *Sephira*, *shames*, *shema*, *shofar*, *tallith*, *zayde* (a. *zaide*), *Zohar* (zob. *Oxford Dictionaries*), *gevalt*, *goyim*, *Haggada*, *kahal*, *kiddush*, *lokshen*, *Mishna*, *misnagdim*, *nu*, *shalom aleichem*, *shammes*, *tannaim*, *tzitzit* (zob. *Collins Dictionary*).

Podsumowanie

Porównanie angielskich przekładów *Meira Ezofowicza* wskazuje na to, że oddanie wszystkich cech tekstu stylizowanego nie zawsze jest w pełni możliwe i wymaga od tłumacza zastosowania wielu operacji na tekście (np. przeniesienie, reprodukcja,

opuszczenie, szukanie ekwiwalentu, dosłowne tłumaczenie), aby był on jak najbardziej zbliżony do wyjściowego.

Z drugiej zaś strony w tym wypadku można mniemać, że pełne oddanie cech stylizacyjnych nie zawsze jest wymagane.

W swoim dziele Eliza Orzeszkowa starała się uwypuklić problematykę związaną z usposobieniem Żydów zamieszkujących tereny wschodniej Polski w XIX wieku. Zastosowanie stylizacji na ich język, znany jej zapewne z własnego doświadczenia, miało sprawić, aby historia bohaterów wydała się czytelnikom polskim bliższa i bardziej przekonująca. Jednakże głównym zamierzeniem autorki było, jak się wydaje, wskazanie różnic językowych i kulturowych między dwoma narodami. Różnic, które zdaniem Orzeszkowej, nie mogą być przyczyną walki czy wykluczenia. Język zatem w tym wypadku jest tylko jednym ze środków i nie stanowi najważniejszego elementu powieści. Z tego powodu również tłumacze mogli zauważyć, że oddanie innego od ogólnego języka Żydów nie jest głównym celem przekładu, a mogłoby wprowadzić niepożądany efekt w postaci śmieszności, co z kolei sprzyjałoby szerzeniu stereotypów, a nie oddałoby prawdziwego problemu poruszanego przez autorkę. W końcu nie można oczekiwać od odbiorcy anglojęzycznego, że będzie reagował na tłumaczony tekst podobnie do czytelnika polskojęzycznego.

Z drugiej zaś strony nie ma przekonania co do tego, czy tłumacze nie posiadali wystarczających środków do oddania żydowskiej odmiany języka angielskiego, czy też dokonywali nieuzasadnionych wyborów co do tego, które elementy powinny zostać w tekście, a które można z niego usunąć. W końcu język angielski dysponuje żydowską odmianą, a niektóre jego cechy pokrywają się z polskim żydłaczeniem, zatem możliwe jest wprowadzenie do przekładów angielskich więcej elementów stylizacyjnych.

Jak wynika z analizy, całkowita rezygnacja ze stylizacji nie jest możliwa, ponieważ bez języka stylizowanego na polszczyznę Żydów tekst straciłby koloryt kulturowy, nawet jeśli autorka wprowadziła leksykę z rejestru formalnego i podzieliła fabułę na strefy sacrum i profanum.

Bibliografia

- Bokszczanin, Maria. 1879. *Słowniczek z objaśnieniami*. W *Meir Ezofowicz: powieść z życia Żydów*, Eliza Orzeszkowa, 415–428. Warszawa: S. Lewental.
- Brzezina, Maria. 1986. *Polszczyzna Żydów*. Warszawa-Kraków: PWN.
- Bunin Benor, Sarah. 2009. *Do American Jews Speak a “Jewish Language”? A Model of Jewish Linguistic Distinctiveness*. “The Jewish Quarterly Review” 99: 230–269.
- Collins Dictionary*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <https://www.collinsdictionary.com/>.
- Czajkowski, Michał. 1900. *The Black Pilgrim: A Tale of Struggle for Faith and Freedom in the Balkan Peninsula*. London: Digby, Long.
- Czajkowski, Michał. 1912. *Kirdżali. Powieść naddunajska*. Lipsk: F.A. Brockhaus.
- Dubisz, Stanisław. 1986. *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego: nurt ludowy w latach 1945–1975*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Encyclopedia.com*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <http://www.encyclopedia.com/>.
- Feldman, Wilhelm. 1891. *O żargonie żydowskim: studjum publicystyczne*. Lwów: Redakcja „Ojczyzny”.
- Gacowa, Halina. 1999. *Eliza Orzeszkowa*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Harruth Communication*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <http://www.haruth.com/jhumor/hebonics.htm>.
- Kopaliński, Władysław. 1988. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kraszewski, Józef. 1901. *Memoirs of the Countess Cosel*. London: Downey and Co.
- Kraszewski, Józef. 1911. *Count Brühl*. London: Greening and Co.
- Kraszewski, Józef. 1997. *Brühl*. Warszawa: Świat Książki.
- Kraszewski, Józef. 2005. *Hrabina Cosel*. Kraków: Zielona Sowa.
- Kromer, Marcin. 1555. *De origine et rebvs gestis Polonorvm libri XXX*. Basileae: Per Loannem Oporinum.
- Kromer, Marcin. 1560. *A Notable Examples of Gods Vengeance uppon Murdering a King*. London: Iohn Daye Ouer Aldersgate.
- Krzyżanowski, Jan. 1988. *Posłowie. Historia małego miasteczka*. W *Meir Ezofowicz*, Eliza Orzeszkowa, 397–414. Warszawa: Czytelnik.
- Mikoś, Michał. 2012. *Zarys historii polonistyki w Ameryce Północnej*. Katowice: Biblioteka „Postscriptum Polonistycznego”.
- Orzeszko, Eliza. 1899. *An Obscure Apostle: A Dramatic Story*. London: Greening.

- Orzeszkowa, Eliza. 1879. *Meir Ezołowicz*. Warszawa: S. Lewental.
- Orzeszkowa, Eliza. 1898. *Meir Ezołowitch: A Novel*. New York: Andesite Press.
- Orzeszkowa, Eliza. 1901. *The Modern Argonauts*. London: Greening and Co.
- Orzeszkowa, Eliza. 1923. *Meir Ezołowicz: Sztuka w pięciu aktach*. Lwów-Złoczów: Wilhelm Zukerkandel.
- Orzeszkowa, Eliza. 1951. *Argonauci*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Orzeszkowa, Eliza. 1980. *The Forsaken, or, Meir Ezołowich*. London: Delamare.
- Orzeszkowa, Eliza. 1988. *Meir Ezołowicz*. Warszawa: Czytelnik.
- Orzeszkowa, Eliza. 1994. *The Accursed: A Drama in Five Acts*, London: Delamare Publishing.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 2005. Pod redakcją Sally Wehmeier. Oxford: Oxford University Press.
- Oxford Dictionaries*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <https://en.oxforddictionaries.com/>.
- Rodziewicz, Maria. 1901. *Dewajtis: A Novel*. London: Digby, Long & Co.
- Rodziewicz, Maria. 1901. *Distaff: A Novel*. London: Jarrold and Sons.
- Rodziewicz, Maria. 1943. *Dewajtis*. Londyn: Biblioteka Wolnej Polski.
- Rodziewicz, Maria. 1948. *Kądziel*. Warszawa: R. Wegner.
- Sienkiewicz Henryk. 1898. *Zola*. W *So Runs the World*, pod redakcją S.C. de Soissons, 43–85. London & New York: F. Tennyson Neely.
- Sienkiewicz Henryk. 1901. *Na jedną kartę*. W *Pisma*, tom XXXVI, 5–151. Warszawa: Redakcji Tygodnika Ilustrowanego.
- Sienkiewicz, Henryk. 1890. *Czyja Wina?* W *Pisma*, tom IV, 175–206. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Sienkiewicz, Henryk. 1893. *Without Dogma*. Boston: Little Brown and Company.
- Sienkiewicz, Henryk. 1894. *Bądź błogosławiona*. W *Pisma*, tom XX, 113–119. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Sienkiewicz, Henryk. 1894. *Listy o Zoli*. W *Pisma*, tom XX, 177–212. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Sienkiewicz, Henryk. 1894. *Organista z Ponikły*. W *Pisma*, tom XX, 39–53. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Sienkiewicz, Henryk. 1894. *Wyrok Zeusa*. W *Pisma*, tom XX, 1–20. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Sienkiewicz, Henryk. 1896. *For Daily Bread and Other Stories*. Philadelphia: H. Altemus.

- Sienkiewicz, Henryk. 1896. *Let Us Follow Him, and Other Stories*. Philadelphia: H. Altemus.
- Sienkiewicz, Henryk. 1897. *Knights of the Cross. Part 1*. New York: R.F. Fenno.
- Sienkiewicz, Henryk. 1897. *On the Sunny Shore*. New York: R.F. Fenno.
- Sienkiewicz, Henryk. 1898. *Be Happy!* „Munsey’s Magazine” 18: 356–360.
- Sienkiewicz, Henryk. 1898. *The Organist of Ponikla*. „Munsey’s Magazine” 18: 356–360.
- Sienkiewicz, Henryk. 1898. *The Verdict*. W *So Runs the World*, pod redakcją S.C. de Soissons, 127–149. London: F. Tennyson Neely.
- Sienkiewicz, Henryk. 1898. *Whose Fault?* W *So Runs the World*, pod redakcją S.C. de Soissons, 89–123. London & New York: F. Tennyson Neely.
- Sienkiewicz, Henryk. 1898. *Win or lose. A Drama in Five Acts*. W *So Runs the World*, pod redakcją S.C. de Soissons, 153–290. London & New York: F. Tennyson Neely.
- Sienkiewicz, Henryk. 1900. *In Monte Carlo: A Story*. Philadelphia: D. McKay.
- Sienkiewicz, Henryk. 1922. *Na jasnym brzegu*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sienkiewicz, Henryk. 1948. *Za chlebem*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Sienkiewicz, Henryk. 1957. *Bez dogmatu*. Warszawa: PIW.
- Sienkiewicz, Henryk. 1957. *Ta trzecia*. Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.
- Sienkiewicz, Henryk. 1986. *Pójdźmy za Nim!* Warszawa: Fundacja Nowoczesna Polska.
- Sienkiewicz, Henryk. 2016. *Krzyżacy*, tom 1. Warszawa: Wydawnictwo Literackie.
- Słownik języka polskiego PWN*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <http://sjp.pwn.pl/>.
- Słownik języka polskiego*. 1997. Pod redakcją Witolda Doroszewskiego. Warszawa: PWN.
- Słownik wyrazów obcych*. 1980. Pod redakcją Jana Tokarskiego. Warszawa: PWN.
- Szuchta, Robert. 2015. *1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*. Warszawa: Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.
- Urban Dictionary*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <http://www.urbandictionary.com/>.
- Wielki słownik ortograficzny PWN*. Data dostępu: 17 sierpnia 2017. <http://sjp.pwn.pl/>.